

Павлюк К. В.

доктор економічних наук, професор, завідувач відділення бюджетної політики та розвитку бюджетної системи НДФІ ДННУ "Академія фінансового управління", Київ, Україна, cllav@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9495-6630>

Бартош С. В.

директор Науково-видавничого центру НДФІ ДННУ "Академія фінансового управління", Київ, Україна, chief_editor@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9491-991X>

**БЮДЖЕТНА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Анотація. У статті розглянуто роль бюджетної децентралізації в Україні під час воєнного стану в забезпеченні життєдіяльності держави. На підставі зарубіжних джерел визначено, що децентралізація не є односпрямованим процесом, що має лінійний характер, і зумовлює неоднозначні наслідки, хоча в цілому позитивно впливає на показники макроекономічного розвитку. Попри це, було отримано позитивні результати щодо зміцнення фінансової бази місцевих органів влади та самоврядування, а авторитетні міжнародні організації надали високу оцінку процесу децентралізації, у тому числі бюджетної. Проаналізовано ситуацію з наповненням місцевих бюджетів під час війни та здійсненням видатків, позитивні й суперечливі наслідки змін, внесених до законодавства. Наголошено на невизначеному характері подальшого розвитку подій через неможливість передбачити тривалість активних бойових дій, величезний масштаб руйнувань, релокацію бізнесу, потребу в постійному коригуванні нормативно-правової бази. Зроблено висновок про необхідність розроблення стратегічного документа, котрий на період воєнного стану чітко окреслив би всі зміни та новації, котрі стосуються міжбюджетних відносин і відповідних повноважень місцевих органів влади та самоврядування.

Ключові слова: бюджетна децентралізація, місцеві бюджети, доходи і видатки місцевих бюджетів, пандемія коронавірусу, воєнний стан.

Лит. 51.

Klaudia Pavliuk

Dr. Sc. (Economics), Professor, SESE "The Academy of Financial Management", Kyiv, Ukraine, cllav@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9495-6630>

Serhii Bartosh

SESE "The Academy of Financial Management", Kyiv, Ukraine, chief_editor@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9491-991X>

FISCAL DECENTRALIZATION IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

Abstract. The article examines the role of fiscal decentralization in Ukraine during martial law in ensuring the vital activities of the state. On the basis of foreign sources, it has been determined that decentralization is not a one-way process that has a linear character and leads to ambiguous consequences, although it generally has a positive effect on indicators of macroeconomic development. Scientists usually associate its success with the stabilization of the socio-economic situation, ensuring the high quality of local budgets and budget management, transparency of the budget process. It was found that decentralization in our country took place in the turbulent conditions of the hybrid war unleashed by Russia, as well as the global

© Павлюк К. В., Бартош С. В., 2022

coronavirus pandemic. Despite this, positive results were achieved in strengthening the financial base of local authorities and self-government, and authoritative international organizations gave a high assessment of the decentralization process, including the fiscal one. The situation with the filling of local budgets during the war and the implementation of expenditures was analyzed, and the positive and contradictory consequences of the changes made to the relevant legislation were determined. The uncertain nature of the further development of events due to the impossibility of predicting the duration of active hostilities, the huge scale of destruction, the relocation of business, and the need for constant adjustment of the legal framework is emphasized. It was concluded that there is a need to develop a strategic document that would clearly outline all changes and innovations related to inter-budgetary relations and the relevant powers of local government and local authorities during the period of martial law. This would contribute to increasing the transparency of the budget process, would prevent the emergence of contradictions in the relations between central and local authorities and self-government.

Key words: fiscal decentralization, local budgets, revenues and expenditures of local budgets, coronavirus pandemic, martial law.

JEL classification: H61, H71, H72, H73, H77.

Процеси децентралізації влади у багатьох країнах, що активізувалися наприкінці ХХ ст., мають на меті підвищення ефективності державного сектору і якості життя населення. Завдяки близькості до громадян місцева влада краще знає їхні потреби, а отже, здатна задовольняти їх ефективніше, ніж центральний уряд. Також децентралізація сприяє посиленню громадської активності, підвищенню прозорості влади та її підконтрольності суспільству.

В Україні процес децентралізації отримав новий поштовх у 2014 р. Одночасно здійснювалися передача бюджетних повноважень із центрального на нижчі рівні та об'єднання місцевих, часто невеликих, громад у більші, самодостатні об'єднані територіальні громади (ОТГ). Ці суб'єкти адміністративної й політичної системи отримали як значні бюджетні повноваження, так і прямі трансферти з держбюджету. Децентралізація стимулювала місцеві ради до збереження й розширення власної податкової бази, а також сприяла співпраці з бізнесом у розв'язанні соціально-економічних завдань та залученню інвестицій [1, с. 116–117]. ОТГ беруть на себе додаткову відповідальність за надання публічних послуг і розвиток інфраструктури. Ефективність здійснення місцевими органами децентралізованих функцій, серед іншого, залежить від обсягів доходів, котрі отримуються на відповідній території, або від обсягу коштів, що надається центральною владою на виконання делегованих повноважень [1, с. 112]. Наразі до основних податків, які наповнюють місцеві бюджети (міст, ОТГ та ін.), належать: 60 % податку на доходи фізичних осіб (ПДФО); 100 % єдиного податку; 100 % податку на майно, відмінне від земельної ділянки (транспорт, нерухомість); 100 % земельного податку (та ін.) [2; 3].

Питання фінансової (бюджетної) децентралізації широко висвітлюються в зарубіжній літературі, зокрема в аспекті впливу на економічне зростання та розвиток економіки загалом, як у тих, що розвиваються, так і в розвинутих країнах. Серед авторів, котрі працюють над цією тематикою, – У. Аріф, Р. Баль, Д. Бартоліні, Дж. Канавіре-Бакарреза, Б. Неяпті, А. Родрігес-Розе,

Д. Б. Сантосо, А. Шах та ін. [4–11]. В Україні різноманітні аспекти фінансової децентралізації досліджують учені Т. І. Єфименко, С. С. Гасанов, А. Є. Буряченко, В. Г. Воленко, І. С. Волохова, С. А. Дяченко, Я. А. Жаліло, Т. М. Палійчук, І. З. Сторонянська, В. І. Теремецький, І. П. Устинова та ін. [1; 12–20]. Варто зауважити, що після 24 лютого 2022 р., коли Україна зазнала відкритої збройної агресії, можна говорити про кардинальну зміну соціально-економічної ситуації і виникнення багатьох нових викликів, котрі потребують ґрунтовного наукового опрацювання. Проблеми, пов'язані з дослідженням економіки в умовах дії воєнного стану, наслідків війни та можливих шляхів відновлення після її закінчення, вже отримали відображення у працях таких науковців, як В. М. Геєць, Т. І. Єфименко, Т. П. Богдан, А. І. Даниленко, Ю. Б. Іванов, К. В. Клименко, В. П. Кудряшов, О. О. Любич, Н. М. Шелудько та ін. [21–29]. Через важливість децентралізації в комплексі системних реформ, що впроваджуються в Україні з 2014 р., її перебіг після 24 лютого 2022 р., вплив на забезпечення життєдіяльності суспільства також потребує фахового аналізу і формування відповідних пропозицій, спрямованих, зокрема, на оптимізацію міжбюджетних відносин і зміцнення фінансової стійкості місцевого самоврядування.

Мета статті – оцінка перебігу бюджетної децентралізації під час дії воєнного стану з урахуванням внутрішніх і зовнішніх чинників, формування пропозицій щодо оптимізації становища місцевих бюджетів в умовах війни.

Насамперед варто наголосити, що децентралізацію не можна розглядати як односпрямований процес, що має лінійний характер і викликає однозначні наслідки за будь-яких умов і в будь-якій країні. Фінансова децентралізація не обов'язково покращує управління бюджетом, вона буде успішною в разі підвищення якості місцевих бюджетів та бюджетного управління. Збільшення регіональної економічної спроможності сприятиме поліпшенню добробуту громад [10].

Ще наприкінці 90-х років ХХ ст. було сформульовано 12 правил фіскальної децентралізації, які, на наш погляд зберігають актуальність дотепер [5]:

- 1) фінансову децентралізацію слід розглядати як комплексну систему відповідних заходів;
- 2) фінанси прямують за функціями, тобто обсяг ресурсів має узгоджуватися з делегованими і власними повноваженнями місцевих органів влади;
- 3) на центральному рівні повинні діяти механізми моніторингу та контролю децентралізації;
- 4) єдина міжурядова система не придатна для міського та сільського секторів;
- 5) місцеві органи влади потребують широких податкових повноважень;
- 6) центральні органи влади мають дотримуватися встановлених ними правил фіскальної децентралізації;
- 7) заходи з децентралізації не повинні бути складними;
- 8) дизайн системи міжбюджетних трансфертів має відповідати цілям реформи децентралізації;
- 9) фіскальна децентралізація повинна стосуватися всіх рівнів влади;

- 10) слід запровадити жорсткі бюджетні обмеження;
- 11) необхідно пам'ятати, що міжурядові системи завжди перебувають у транзитивній стадії і враховувати це під час планування реформ;
- 12) потрібна наявність активного рушія фіскальної децентралізації.

На думку окремих авторів, попри політичні переваги, фіскальна децентралізація може спричинити витрати під кутом зору здатності центрального уряду ефективно виконувати традиційні макроекономічні функції управління. Перш ніж розпочинати кардинальну децентралізацію доходів та витрат, країнам, що мають значні макроекономічні й фіскальні дисбаланси, слід “навести лад у своєму будинку”. Водночас існують способи мінімізації макроекономічних витрат на децентралізацію. По-перше, чим вищий ступінь децентралізації доходів і видатків, тим важливіше центральному уряду підтримувати активний діалог із державними організаціями та їхню участь у макроекономічному управлінні. По-друге, субнаціональні уряди повинні підлягати жорстким бюджетним обмеженням, тобто доцільно повною мірою прозоро й ефективно контролювати їхню заборгованість. Ці обмеження мають ґрунтуватися на постійних правилах, закріплених у законодавстві, та враховувати критерії стійкості, котрі стосуються спроможності обслуговувати борг власними ресурсами або недискреційними трансфертами від центрального уряду [11].

Дослідження зв'язку між децентралізацією держсектору та темпами зростання ВВП на одну особу свідчать, що вона часто негативно впливає на ці темпи, однак подібний ефект компенсується за макроекономічної стабільності й високої якості інститутів управління. Такий вплив пояснюється зазвичай низькою якістю інституцій з точки зору дотримання правопорядку, значною корупцією, недоліками бюрократії. Крім того, макроекономічна нестабільність (у розрізі цін, дефіциту бюджету та валютного курсу) погіршує результати бюджетної децентралізації. Непередбачуване макроекономічне середовище перешкоджає ефективному розподілу ресурсів, тим самим погіршуючи прогнози спрямування інвестицій та економічного зростання. Країни зі стабільними макроекономічними умовами та кращою якістю інститутів управління можуть очікувати більш позитивних ефектів від децентралізації державного сектору, ніж країни, де цих умов немає, а якість інститутів управління є невисокою [4].

Панельні дані 16 країн за 1980–1998 рр. свідчать про те, що децентралізація видатків та доходів зменшує дефіцит бюджету. Основним висновком є те, що позитивний вплив фіскальної децентралізації посилюється зі збільшенням чисельності населення. Характеристики країни та інституційні особливості істотно впливають на її ефективність у скороченні дефіциту [8]. На погляд інших авторів, фіскальна децентралізація, що вимірюється як частка видатків або доходів субнаціонального уряду у видатках чи доходах загального уряду, справляє потужний позитивний вплив на економічне зростання, особливо у випадку розвинутих країн. Хоча якщо розглядати дві підвибірки країн, що розвиваються та розвинутих, статистично значущі результати характерні лише для групи розвинутих країн. Ці результати мають важливі наслідки, насамперед тому, що обґрунтування реформ децентралі-

зації у країнах, які розвиваються, часто ґрунтувалося на позитивному впливі цих реформ на економічне зростання [7].

Емпіричне дослідження 19 країн Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) за період 1980–2010 рр. [6] показало, що децентралізація видатків покращує баланс державного бюджету, не завдаючи втрат місцевим бюджетам, і підвищує таким чином загальну фінансову позицію країни. Цей ефект посилюється у поєднанні з податковою автономією. Безперечно, реформи бюджетної децентралізації часто викликають занепокоєння урядів через нібито втрату контролю над бюджетом і ризик стосовно впровадження ефективної політики макроекономічної стабілізації за необхідності (тобто в разі фінансових труднощів). Проте аналіз, проведений авторами публікації [6], підтвердив тезу, що бюджетна децентралізація не викликає фіскального дефіциту і не перешкоджає стабілізаційній політиці. Децентралізація видаткових повноважень сприяє поліпшенню стану центрального бюджету без перекидання навантаження на місцеві бюджети. Більше того, коли децентралізація видатків супроводжується децентралізацією податкових надходжень, баланс субнаціонального бюджету теж істотно покращується.

Варто погодитися з твердженням, що економічний ефект унаслідок передачі повноважень і ресурсів субнаціональним рівням управління великою мірою пов'язаний з якістю децентралізованого уряду. Економічні вигоди від регіональної автономії є більшими в регіонах із вищою якістю місцевих органів влади, тоді як розвиток регіонів із низькою їхньою якістю характеризується нижчими темпами незалежно від рівня децентралізації. Переваги децентралізації здебільшого виникають через непрямі ефекти, оскільки темпи зростання регіонів є вищими, якщо вони межують з іншими, більш децентралізованими регіонами. Якість місцевого самоврядування завжди становить потужний рушій зростання, незалежно від того, чи розглядається регіон окремо або у співвідношенні із сусідами [9].

Як випливає з викладеного, зарубіжні науковці здебільшого позитивно оцінюють бюджетну (фіскальну) децентралізацію, однак висловлюють зауваження щодо середовища, в якому вона відбувається, і наголошують на потребі у високій якості інституцій, котрі беруть участь у її здійсненні. Отже, під цим кутом зору процеси децентралізації в Україні становлять значний інтерес, оскільки від початку відбуваються як мінімум у турбулентних умовах, пов'язаних із впливом як внутрішніх, так і передусім зовнішніх чинників.

Розглядаючи фінансовий аспект децентралізації в Україні, на нашу думку, слід визнати слушною позицію автора статті [14], що бюджетна децентралізація виступає складовою фіскальної децентралізації, адже охоплює не лише регулювання бюджетних відносин, а й формування дохідної і видаткової частин бюджетів. Бюджетна децентралізація – це процес передачі повноважень управління доходами та видатками з метою покращання реалізації наданих повноважень та ретельнішого управління бюджетними коштами громад. До її вірогідних позитивних результатів можна віднести чітку структурування переліку власних та делегованих повноважень, розширення

фінансової бази органів місцевого самоврядування (*далі* – ОМС), перехід до системи цільових трансфертів, спрямованих на компенсацію їхніх видатків через реалізацію ними делегованих функцій, підвищення транспарентності використання ОМС бюджетних коштів.

Бюджетна децентралізація не є самоціллю чи процесом, що здійснюється заради самого себе, – її мета полягає в максимально ефективній реалізації функцій держави через удосконалення міжбюджетних відносин, а також підвищення ефективності бюджетного процесу [15]. Європейський парламент визнав децентралізацію однією з найуспішніших реформ у контексті імплементації Україною Угоди про асоціацію з ЄС та закликав завершити її шляхом широкого відкритого діалогу між органами центральної та місцевої влади [30]. ОЕСР підготувала проект “Підтримка децентралізації в Україні 2021–22”, зосереджений на двох напрямках політики – децентралізація та регіональний розвиток, котрий мав упроваджуватися в рамках Меморандуму взаєморозуміння з Урядом України щодо поглиблення співробітництва. До завдань Меморандуму, зокрема, належать оцінювання ефективності використання фінансування, залучення місцевих доходів із власних джерел, зовнішнє фінансування інвестицій у місцевий економічний розвиток [31].

Успіхи України у бюджетній (фіскальній) децентралізації, можна узагальнити таким чином [20]:

- визначення нової процедури бюджетних правовідносин на основі децентралізації влади та розширення повноважень територіальних громад;
- запровадження нових видів трансфертів із визначенням механізму розподілу й використання в межах адміністративно-територіальних одиниць;
- розширення бази доходів місцевих бюджетів шляхом встановлення (або збільшення) відсотка певних податків та зборів;
- надання права самостійно обирати установу (в органах Державної казначейської служби України (ДКСУ) або банківських установах) для обслуговування місцевих бюджетів та власних надходжень бюджетних установ;
- урегулювання порядку казначейського обслуговування бюджетних коштів;
- посилення відповідальності головних розпорядників бюджетних коштів;
- унормування бюджетних відносин в особливий період (за умов воєнного стану), включно з розширенням певних повноважень Кабінету Міністрів України, зокрема для скорочення видатків та спрямування їх на витрати резервного фонду, державні закупівлі тощо.

Водночас, попри загалом позитивні оцінки, як усередині країни, так і з боку авторитетних міжнародних організацій, при оцінюванні бюджетної децентралізації в Україні варто враховувати різні думки науковців та експертів. Автори статті [18] стверджують: процес фіскальної децентралізації реалізується неефективно і має окремі негативні ознаки: запозичення досвіду інших країн без оцінки ширшого міжнародного досвіду та поглибленої

діагностики політичного й інституційного контексту країни; неусунені суперечності на законодавчому рівні щодо статусу, наданого органам влади, та їхніх фіскальних прав і обов'язків; запровадження реформи у складних умовах за багатьох викликів і недоліків, пов'язаних із досягненням фінансової незалежності ОМС та стратегічними цілями регіонального розвитку. Науковці пропонують розробити стратегію децентралізації в Україні та вказують на шляхи розв'язання порушених ними проблем: формування адекватного політичного й інституційного середовища, поліпшення якості управління, забезпечення тісних відносин місцевої влади з населенням і формування ефективних каналів комунікації; посилення відповідальності ОМС перед громадою (підзвітність і прозорість на місцях, зменшення корупції); боротьба з корупцією, "горизонтальне" й "вертикальне" зростання бюджетної конкуренції, забезпечення фінансової незалежності місцевої влади у прийнятті рішень; стимулювання місцевої влади до збільшення власних бюджетів, зменшення регіональної напруженості, створення належного доступу для розвитку інвестиційної діяльності.

У публікації [19] рівень децентралізації влади в Україні порівнюється з європейським досвідом, і автори роблять такі висновки: наша країна залишається державою з відносно низьким ступенем фінансової децентралізації порівняно з країнами ЄС; на відміну від практики європейських країн динаміка процесів фінансової децентралізації демонструє запізнення з її впровадженням, до початку реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади (до 2014 р.) реальні кроки з її реалізації не здійснювались; унаслідок процесу фінансової децентралізації було утворено близько 1500 ОТГ, у яких зросла частка власних доходів завдяки надходженню місцевих податків і зборів. Водночас спостерігаються диспропорції в розвитку цих утворень. Не вдалося уникнути ризиків поглиблення фінансової диференціації, а механізми бюджетного вирівнювання виявилися неспроможними врегулювати нерівномірність розвитку територіальних громад. Успіх бюджетної децентралізації пов'язується з формуванням науково обґрунтованої системи міжбюджетних відносин та жорсткої податкової політики на місцевому рівні.

Реформа децентралізації із самого початку відбувалася в умовах гібридної війни проти України, анексії та окупації частини української території. Певною мірою децентралізацію можна охарактеризувати саме як відповідь на оманливі, жодним чином не обґрунтовані як політично, так і економічно гасла "федералізації", котрі просувались російською пропагандою. На наш погляд, варто погодитись із думкою, що ця реформа створювала основу для якісно іншого життя на непідконтрольних територіях після реінтеграції [32]. До окупації та проголошення так званих народних республік у Східній Україні існували численні проблеми місцевого самоврядування, такі як низька якість публічних послуг, розбіжності між місцевою політикою соціально-економічного розвитку й інтересами громади, а також відсутність демократичних механізмів, погіршення добробуту населення. У разі реінтеграції окупованих територій і вирішення перманентних гуманітарних та інфраструктурних проблем, вважала авторка згаданої публікації, механізми децентралізації могли бути використані для стимулювання місцевого розвит-

ку “знизу догори” на Сході України. Розширення повноважень та фінансових ресурсів ОМС мало справити позитивний вплив на відносини між місцевим керівництвом на Донбасі та центральною владою в Києві. У Донецькій області (станом на 2020 р.) було створено 20 із 46 запланованих ОТГ, і після реінтеграції цей процес міг поширитися на непідконтрольні території [32].

У 2020–2021 рр. пандемія COVID-19, яка торкнулася практично всіх країн світу й створила ситуацію “суцільної невизначеності” [33], спричинила економічний спад, і запроваджені українським урядом карантинні заходи та ухвалені парламентом закони стосовно підтримки платників податків скоріше негативно позначилися на доходах місцевих бюджетів. Боротьба з поширенням коронавірусної хвороби, котру за глибиною руйнівного впливу на економіку порівнювали з Великою депресією [34], зумовила додаткове навантаження на бюджети. Через зниження ділової активності надання податкових пільг за рахунок місцевих бюджетів, скорочення обсягів міжбюджетних трансфертів ОМС недоотримали чималі надходження [16]. За рахунок коштів місцевих бюджетів 10,3 млрд грн було витрачено на заходи, безпосередньо пов’язані з пандемією коронавірусу, або 2,1 % від обсягу їхніх видатків. Однак, попри всі виклики, пов’язані зі зменшенням джерел надходжень, початково затверджені плани доходів місцевих бюджетів було виконано на 105,3 %, власні доходи загального фонду – на 99,0 % [35]. У 2020 р. до місцевих бюджетів, з урахуванням сум міжбюджетних трансфертів із держбюджету, надійшло 471,5 млрд грн, або на 1,8 % менше від плану. Порівняно з 2019 р. фактичні надходження зменшилися на 89,0 млрд грн, або на 15,9 %, переважно за рахунок скорочення сум офіційних трансфертів, які отримуються з державного бюджету, на 100,4 млрд грн. Разом із тим проти 2019 р. надходження до загального фонду місцевих бюджетів зросли на 5,4 %, у тому числі ПДФО – на 7,4 %. Їх збільшення зумовлювалося підвищенням середньорічної мінімальної заробітної плати у 2020 р. і середньомісячної заробітної плати, що певною мірою компенсувало втрати від зниження кількості зайнятого населення. Загалом рівень зростання надходжень за 2020 р. (5,4 %) майже дорівнював рівню інфляції (5,0 %) [35]. Відповідно, проти 2019 р. видатків було проведено менше на 88,1 млрд грн, або на 15,6 % [36].

Потужним аргументом на користь децентралізації є суттєве зростання обсягу місцевих бюджетів. За три роки він зріс майже втричі – з 68,6 млрд грн у 2014 р. до 192 млрд грн у 2017 р. і продовжував збільшуватися [37]. З 2014 р. власні доходи загального фонду місцевих бюджетів динамічно збільшувались – середньорічний темп зростання протягом 2015–2021 рр. становив понад 24 % (у 2021 р. – 21,3 %) [38], тоді як трансферти з державного бюджету до місцевих у 2019–2021 рр. порівняно з попередніми роками скорочувались [39]. Протягом 2014–2018 рр. частка доходів місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету України постійно підвищувалася, сягнувши 51,2 % у 2017 р. [37] і 51,5 % у 2018 р. [40] (у 2015 р. – 45,6 %). Однак надалі тренд змінився: у 2019 р. вона скоротилася до 43,5 %, а за підсумками 2020 р. – 34,2 %. Без урахування трансфертів із держбюджету обсяг надходжень до місцевих бюджетів у 2021 р. дорівнював 351,9 млрд грн, або майже 24 % обсягу доходів зведеного бюджету (у 2019 р. – 23,3 %).

Отже, попри складність соціально-економічної ситуації у 2014–2021 рр., децентралізація позитивно вплинула на зміцнення фінансової бази місцевого самоврядування. Навіть за постійного зовнішнього тиску, що втілювався в замаху на територіальну цілісність держави й підтриманні напруженості на сході країни, пандемії, яка тривала понад два роки, можна говорити про потужний ефект від утворення ОТГ, розширення податково-видаткових повноважень ОМС і місцевих органів влади тощо. Після 24 лютого 2022 р. в умовах воєнного стану надто важливим стає оперативне, належне та безперервне виконання місцевих бюджетів. З метою забезпечення ефективного функціонування бюджетної сфери та задоволення життєво необхідних потреб територіальних громад Офіс Президента України, уряд, Верховна Рада України, РНБО та інші центральні органи виконавчої влади ухвалили низку відповідних рішень [41]. Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2022 № 252 передбачала оперативне вирішення окремих питань формування та виконання місцевих бюджетів з метою ефективного прийняття управлінських рішень для гарантування безперебійного функціонування установ і закладів бюджетної сфери, комунальних підприємств та задоволення життєво необхідних потреб громадян у період воєнного стану, запровадженого Указом Президента України від 24.02.2022 № 64. Тимчасово, на період до припинення чи скасування воєнного стану, було скасовано перевірки Державною аудиторською службою виконання місцевих бюджетів, а розпочаті перевірки – зупинено [42].

Верховна Рада України вже 15 березня 2022 р. внесла зміни до Бюджетного кодексу України, спрямовані, у тому числі, на внормування стану місцевих бюджетів під час війни, які, зокрема, передбачали:

- скасування вимоги Кодексу щодо обов'язкової публікації не пізніше 1 березня року, що настає за роком звіту місцевих бюджетів – у виданнях, визначених Верховною Радою АР Крим, відповідними місцевими радами;
- скасування всіх норм щодо складання та схвалення прогнозів місцевих бюджетів (зокрема ст. 75¹ Кодексу);
- скасування термінів подання Казначейством звітності про виконання місцевих бюджетів;
- дозвіл спрямовувати залишки коштів за субвенціями з держбюджету місцевим бюджетам, збережені на їхніх рахунках станом на 1 січня 2022 р., на заходи територіальної оборони, задоволення продовольчих потреб цивільного населення, евакуацію/вивезення/переміщення цивільного населення з місцевості, де ведуться бойові дії, та небезпечних територій у безпечні місця, зокрема на оплату транспортних послуг, пально-мастильних матеріалів, облаштування місць розміщення громадян, котрі у зв'язку з бойовими діями залишили місце проживання/перебування, оплату інших заходів, націлених на підтримку цивільного населення в умовах воєнного стану тощо.

Перші місяці війни стали справжнім випробуванням для ОМС. Укотре на практиці підтвердилася думка, що децентралізація – найважливіша з проведених в Україні реформ [43]. Поки центральна влада перебудовувала-

ся для забезпечення функціонування держави в умовах воєнного стану, а збройні сили давали відсіч загарбникам, життєдіяльність країни великою мірою підтримувалася саме завдяки самоорганізованості громад. Вони виконували велику частку завдань у гуманітарній сфері, організовували захист країни в системі територіальної оборони. Громади, на території яких не відбувалися бойові дії, гідно прийняли внутрішньо переміщених осіб (ВПО), надавали їм послуги належної якості. Водночас ця самоорганізація ґрунтувалася на власних, обмежених ресурсах.

Надходження до місцевих бюджетів у громадах, котрі не постраждали від збройної агресії, дали змогу наповнювати єдиний казначейський рахунок в умовах воєнного стану. Попри значні податкові пільги, ці надходження протягом першого півріччя здебільшого збереглися на рівні минулого року, і в окремих випадках можна говорити навіть про відновлення зростання. За обсягом саме бюджети місцевого самоврядування формували основу стійкості місцевих фінансових ресурсів, що підтверджує помісячний обсяг надходжень із початку 2022 р. Так, незважаючи на їх зниження у березні – квітні, у травні з'явилися підстави стверджувати про адаптацію місцевого самоврядування до теперішніх обставин та навіть імовірність певного зростання. Максимальних потенційних втрат загальний фонд місцевих бюджетів зазнав у квітні (–2,4 млрд грн порівняно з квітнем 2021 р.), тоді як уже в травні спостерігався додатний приріст в обсязі 3,5 млрд грн (або 11,9 %) проти відповідного періоду минулого року [44].

Доходи загального фонду місцевих бюджетів за п'ять місяців 2022 р. порівняно з відповідним періодом минулого року збільшились на 9 %, передусім через істотне зростання надходжень у перші два місяці 2022 р. [44] За I півріччя 2022 р. місцеві бюджети отримали 173,8 млрд грн податкових надходжень, що на 13,9 млрд грн, або на 11,8 % більше, ніж у 2021 р. (у січні – квітні 110,3 млрд грн, що на 9,8 млрд грн, або на 9,7 % більше, ніж за відповідний період минулого року, у січні – травні 143,3 млрд грн, що на 13,9 млрд грн, або на 10,7 % більше [45]), тобто можна говорити про певну динаміку зростання. У червні поступово відновлювалися темпи надходження основних податків та зборів завдяки покращанню економічної ситуації в громадах [46].

До причин перевиконання планів на 2022 р., а в окремих регіонах навіть перевищення торішнього обсягу зібраних податків можна віднести такі:

- зростання місцевих бюджетів насамперед відбувалося в областях, де не велися бойові дії;
- початкові плани зазвичай занижувалися ОМС під час ухвалення рішень про місцеві бюджети напередодні бюджетного року. “Песимістичний” прогноз надходжень складався для перевиконання плану в майбутньому й можливості розподілу “понадпланових” надходжень на незаплановані потреби чи нові програми;
- багато громад коригували планові доходи в бік зниження, коли стало зрозуміло, що виконати план неможливо. Зменшення здійснювалося двома способами залежно від рівня недоотриманих надходжень: 1) через перенесення планових доходів на наступні місяці (таким чи-

- ном було лише приховано реальний стан справ); 2) шляхом зменшення річного плану (завдяки змінам до Бюджетного кодексу України це дозволено під час воєнного стану до завершення звітного періоду).
- з'явилися нові платники податків, що надходять до місцевих бюджетів, зокрема велика кількість підприємств та підприємців перейшли на спрощену систему оподаткування зі сплатою 2 % з обороту замість податку на прибуток підприємств (*дали* – ППП) і ПДВ;
 - окремі патріотично налаштовані платники сплачували податки наперед, особливо у перші місяці війни, у тому числі до місцевих бюджетів. Але вірогідний наслідок такої, безперечно, свідомої громадянської поведінки – недоотримання відповідних платежів у другій половині року;
 - під час воєнного стану збільшилися заробітні плати та грошове забезпечення військовослужбовців, працівників поліції, ДСНС та інших правоохоронців – на 30 тис. грн, а безпосереднім учасникам бойових дій – на 100 тис. грн. Отже, частина ПДФО з цих додаткових платежів надійшла до місцевих бюджетів.

У розрізі надходжень за конкретними джерелами наповнення місцевих бюджетів відновився додатний приріст єдиного податку щодо відповідного періоду 2021 р. за одночасного скорочення надходжень за платою за землею (–3,2 млрд грн). Головна причина цього полягає в наданні права суб'єктам господарювання зі значними доходами (великий бізнес) переходити на спрощену систему оподаткування: сплата єдиного податку в розмірі 2 % (знижено із 5 до 2 %) замість сплати ППП у 18 % (Закон України від 24.03.2022 № 2142-ІХ). Як наслідок, чимало суб'єктів господарювання обрали спрощену систему оподаткування та сплату єдиного податку замість ППП, що, у свою чергу, забезпечило приріст цього виду надходжень за результатами чотирьох місяців 2022 р. [47].

Слід зауважити, що зміни, внесені до Податкового кодексу України у початковий період війни, котрі стосуються сплати єдиного податку фізичними особами – підприємцями (ФОП) першої та другої груп і запровадження єдиного податку для підприємців і компаній за ставкою 2 % не можна охарактеризувати однозначно. З одного боку, ФОП першої та другої груп фактично було взагалі звільнено від будь-якого оподаткування, причому незалежно від того, чи провадили вони діяльність через введення воєнного стану. З другого боку, розширення кола платників третьої групи й зниження ставки на 3 в. п. неминуче має призвести до втрат місцевих бюджетів. Ґрунтовно згадані новації розглянуто в науковій публікації авторського колективу на чолі з Т. І. Єфименко [22].

ПДФО стабільно зростає порівняно з 2021 р. (+18,9 %), що зумовлено, як зазначалося, підвищенням заробітної плати військовослужбовцям, чисельність яких істотно зросла.

Надходження акцизного податку порівняно із січнем – травнем 2021 р., зокрема на пальне, знизилась на 61,6 %, або на 2,1 млрд грн [44]. Це пов'язано зі скасуванням за Законом України від 15.03.2022 № 2120-ІХ загальнодержавного акцизу на пальне через необхідність урегулювання ситуації на

відповідному ринку (запровадження ставки на рівні 0 євро за 100 л). Місцеві бюджети з 1 січня 2017 р. отримували певну частку (13,44 %) від його надходжень [44].

Через війну органи місцевого самоврядування мусили великою мірою оптимізувати видаткову частину бюджетів. Видатки спеціального фонду було скорочено за всіма напрямками, крім “Порядку та безпеки”, аби посилити територіальну оборону, і “Соціального захисту” для забезпечення діяльності закладів у цій сфері. Обсяг спецфонду місцевих бюджетів за січень – квітень 2022 р. порівняно із січнем – квітнем 2021 р. скоротився на 54,6 % (або на 8,8 млрд грн), що стримувало розширене відновлення, реконструкцію інфраструктури населених пунктів та гальмувало соціально-економічні ефекти. При цьому скорочення капітальних видатків за регіонами істотно відрізнялося [47].

Традиційно найбільша частка припадала в місцевих бюджетах на видатки на освіту (55 %). Однак варто наголосити, що видатки загального фонду держбюджету в галузі освіти й науки скоротили на понад 14 млрд грн, зокрема видатки загального фонду, передбачені для Міністерства освіти і науки України за програмою “Освітня субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам”, на 10 %, або на понад 10,8 млрд грн. Це може призвести до недофінансування видатків на оплату праці педагогічних працівників закладів освіти, котрі здійснюються за рахунок освітньої субвенції, у середньому на 17 % щомісяця. Окрім того, було скасовано субвенцію місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами. Ще 3,9 млрд грн, якими розпоряджається Міністерство освіти і науки України, спрямовано до резервного фонду [48].

В умовах воєнного стану ОМС опинилися в ситуації, коли ДКСУ фінансувала лише захищені статті видатків, переважно заробітні плати. Обсяг цих видатків перевищував 380 млрд грн на рік, або більше половини загального обсягу місцевих бюджетів. Щомісячно задоволення мінімальних потреб муніципалітетів усієї країни потребувало 32 млрд грн [49], однак цих коштів бракувало, і не лише внаслідок руйнування виробничої і соціальної інфраструктури, а й через згадані податкові пільги (розширення застосування єдиного податку, скасування акцизу на пальне). Загалом втрати місцевих бюджетів станом на початок травня оцінювались приблизно у 50–60 млрд грн [49]. Крім того, зберігалися борги підприємств місцевого самоврядування перед державою, котрі утворилися до 2014 р., і їх наявність перешкоджала ОМС брати кредити в міжнародних організацій, у тому числі для відновлення зруйнованих підприємств та житлових будинків на визволених територіях.

Потрібно зважати на те, що наразі питання надходжень до бюджетів територіальних громад мають суперечливий і неоднозначний характер: з одного боку, актуальним є послаблення податкового навантаження на бізнес, зокрема малий та середній, що працює під час війни, з другого – для надання послуг і виконання зобов'язань слід наповнювати бюджети, у тому числі в частині таких податків, як єдиний податок, плата за землю, податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки тощо, і через зміни у податковому законодавстві це спричиняє певні труднощі [50]. Розв'язання цієї

суперечності вимагає вдосконалення нормативно-правової бази на основі наукового обґрунтування необхідних коригувальних заходів і формування спільних пропозицій з боку науковців і практиків, котрі дадуть змогу виконати ці нібито протилежні завдання.

До потенційних джерел наповнення місцевих бюджетів належать [51]:

- залучення до сплати ПДФО відокремлених підрозділів юридичних осіб, у тому числі ЗСУ, працевлаштування ВПО, створення нових робочих місць, зокрема шляхом релокації підприємств, залучення інвесторів;
- усунення недоліків в управлінні комунальними підприємствами і подолання їхньої збитковості;
- ефективніше управління земельними ресурсами, зокрема перегляд чинних договорів оренди, інвентаризації, системний облік земель, своєчасний перегляд орендної плати, формування бази даних платників плати за землю тощо;
- встановлення податків на нерухомість, запровадження туристичного збору, податку за лісові землі, збору за паркування.

Варто наголосити, що спрогнозувати подальшу ситуацію, пов'язану з наповненням місцевих бюджетів в умовах воєнного стану і виконанням видаткових повноважень, на нашу думку, надзвичайно складно через комплекс об'єктивних і суб'єктивних причин, зокрема:

- неможливість визначити тривалість активних бойових дій на території України. Наразі йдеться про те, що війна продовжуватиметься протягом 2022 р. і, скоріше за все, й у 2023 р.;
- величезний масштаб руйнувань, причому не лише в зоні, де відбуваються бої, а й у регіонах, розташованих на значній відстані від лінії фронту, – через ракетні удари, котрі завдаються агресором як по об'єктах критичної інфраструктури, так і по житлових кварталах;
- релокація бізнесу в більш небезпечні регіони, що спричинить зміни в податковій базі як регіонів, звідки відбувається міграція підприємств, так і областей, куди вони переміщуються;
- потреба в коригуванні нормативно-правової бази з метою оптимізації стану справ в певних галузях чи на визволених територіях, що підвищить рівень невизначеності стосовно надходження окремих податків і зміни обсягу видатків тощо.

Отже, хоча сьогодні й можна говорити про стабілізацію з надходженнями до місцевих бюджетів і позитивний внесок децентралізації у забезпечення відсічі збройної агресії та життєдіяльності громад в умовах воєнного стану, зарано, на нашу думку, стверджувати про високу ймовірність збереження такого становища в майбутньому. Довгочасна війна й значні матеріальні втрати можуть непередбачувано вплинути і на фінансове становище багатьох громад, і на трансформацію законодавства у бік як розширення, так і звуження їхніх повноважень.

На підставі викладеного доходимо таких висновків.

Процеси децентралізації, зокрема і бюджетної (фіскальної), становлять невід'ємну рису економічного розвитку, властиву загалом і розвинутих,

і тим, що розвиваються, країнам. Водночас ці процеси є нелінійними і не можуть бути уніфікованими, мають ураховувати специфіку кожної країни, у тому числі стан її економіки та інституційного середовища. Децентралізація в цілому позитивно впливає на показники макроекономічного розвитку, однак оцінюється науковцями та експертами неоднозначно в різних аспектах. Наголошується, що вона буде успішною в разі стабілізації соціально-економічної ситуації, забезпечення високої якості місцевих бюджетів та бюджетного управління, транспарентності бюджетного процесу тощо.

В Україні новий етап децентралізації, що розпочався у 2014 р., відбувався в умовах гібридної війни, включно з анексією та окупацією територій із потужним економічним потенціалом, і пандемії коронавірусу у 2020–2021 рр. Її результати, незважаючи на доволі критичну позицію окремих науковців, загалом отримали позитивну оцінку, у тому числі з боку світової спільноти. Підтвердженням такої оцінки у фінансовому аспекті є істотне зміцнення ресурсної бази місцевого самоврядування, скорочення трансфертів із держбюджету та ін. У перші тижні війни самоорганізація територіальних громад сприяла, з одного боку, швидкому формуванню підрозділів територіальної оборони, котрі відіграли помітну роль у відсічі збройної агресії, забезпеченню життєдіяльності в регіонах, де велися бойові дії, з другого – прийняттю і задоволенню нагальних потреб кількох мільйонів ВПО в тих областях, де активних воєнних дій не відбувалося.

Водночас певну стабілізацію стану місцевих фінансів не можна оцінювати як завершений процес, насамперед тому, що не зрозуміло скільки триватимуть бойові дії, на які території вони поширяться і яких втрат у підсумку буде завдано національній економіці. Так, перевиконання планів надходжень місцевих бюджетів у перші місяці війни спричиняє певні ризики, адже, як зазначалося, завчасна сплата податків вказує на менші надходження у пізніший період. Крім того, збільшення виробничих видатків через інфляцію, ймовірну девальвацію гривні та труднощі з постачанням пального може спонукати ФОП скористатися можливістю не сплачувати єдиний податок. Низькою є ймовірність надходження додаткових трансфертів із держбюджету. Зокрема, у травні через проблеми з ліквідністю єдиного казначейського рахунку спостерігалися затримки у фінансуванні навіть захищених статей видатків. Можливим способом пом'якшити вплив згаданих негативних чинників для місцевих органів влади є активізація пошуку нових джерел доходів – наприклад, грантів міжнародних організацій чи іноземних урядів на виконання певних проектів.

Скоординована діяльність усіх гілок влади на чолі з Президентом України сприяла ухваленню багатьох рішень, котрі відіграли позитивну роль у зміцненні місцевих бюджетів і забезпеченні повноцінного функціонування ОМС та місцевих органів влади, життєдіяльності громад, наданні населенню послуг належної якості. Однак висока ймовірність продовження війни як у 2022 р., так і в наступному році, на нашу думку, зумовлює потребу в розробленні стратегічного документа, котрий на період воєнного стану чітко визначив би всі зміни та новації, що стосуються міжбюджетних відносин і відповідних повноважень ОМС та місцевих органів влади. У єдиному нор-

мативно-правовому акті доцільно, вважаємо, чітко прописати й узагальнити вже внесені поправки до законодавства, а також передбачити конкретний алгоритм дій на майбутнє в разі погіршення/покращання ситуації на фронті чи залучення до зони бойових дій нових територій. Це спростило би роботу відповідних підрозділів, сприяло би підвищенню транспарентності бюджетного процесу, попередило би виникнення суперечностей у відносинах центральних і місцевих органів влади й самоврядування.

У підсумку варто наголосити, що дослідження впливу бюджетної децентралізації на забезпечення стійкості національної економіки в умовах воєнного стану доцільно продовжувати й поглиблювати, оскільки перші місяці війни підтвердили її вагомому позитивну роль під час захисту України від російської збройної агресії.

Список використаних джерел

1. Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні : наук. доп. / [Шевченко О. В., Романова В. В., Жаліло Я. А. та ін.] ; за наук. ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2020. 153 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-09/decentralizatsiya-i-formuvannya-polityky-regionalnogo-rozvytku-v-ukraini_0.pdf.
2. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
3. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.
4. Arif U., Ahmad E. A Framework for Analyzing the Impact of Fiscal Decentralization on Macroeconomic Performance, Governance and Economic Growth. *The Singapore Economic Review*. 2020. Vol. 65, No. 01. P. 3–39. URL: <https://doi.org/10.1142/S0217590818500194>.
5. Bahl R. W. Implementation Rules For Fiscal Decentralization. 1998. URL: https://www.researchgate.net/publication/4983801_Implementation_Rules_For_Fiscal_Decentralization.
6. Fiscal decentralization in times of financial crises / D. Bartolini, A. Sacchi, S. Salotti, R. Santolini. *CESifo Economic Studies*. 2018. Vol. 64 (3). P. 456–488. URL: <https://doi.org/10.1093/cesifo/ifx008>.
7. Canavire-Bacarreza G., Martinez-Vazquez J., Yedgenov B. Identifying and disentangling the impact of fiscal decentralization on economic growth. *World Development*. 2020. Vol. 127. URL: <http://dx.doi.org/10.18235/0001899>.
8. Neyapti B. Fiscal decentralization and deficits: International evidence. *European Journal of Political Economy*. 2010. Vol. 26, Iss. 2. P. 155–166. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2010.01.001>.
9. Rodríguez-Pose A., Muštra V. The economic returns of decentralisation: Government quality and the role of space. The economic returns of decentralisation: Government quality and the role of space. *Environment and Planning A: Economy and Space*. 2022. Vol. 54, Iss. 8. URL: <https://doi.org/10.1177/0308518X221118913>.
10. The implications of fiscal decentralization and budget governance on economic capacity and community welfare / I. B. P. Purbadharmaja, Maryunani, C. F. Ananda, D. B. Santoso. *Foresight*. 2019. Vol. 21, No. 2. P. 227–249. URL: <https://doi.org/10.1108/FS-05-2018-0052>.
11. Shah A. Fiscal decentralization and macroeconomic management. *International Tax and Public Finance*. 2006. Vol. 13. P. 437–462. URL: <https://doi.org/10.1007/s10797-006-8948-1>.

12. Єфименко Т. І., Гасанов С. С., Бартош С. В. Фіскальна безпека і децентралізація в умовах глобальних викликів і загроз. *Фінанси України*. 2020. № 9. С. 29–48. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2020.09.029>.
13. Буряченко А. Є., Левченко К. М. Поведінкова економіка та децентралізація бюджетної системи. *Фінанси України*. 2019. № 9. С. 27–42. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2019.09.027>.
14. Volenko V. Modern concepts of budget decentralization. *University Economic Bulletin*. 2020. No. 45. P. 119–127. URL: <https://doi.org/10.31470/2306-546X-2020-45-119-127>.
15. Дяченко С. А. Аналіз розвитку інституту місцевих бюджетів в Україні: тенденції та прогнози. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 8. С. 63–69. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.8.63>.
16. Петруха С. В., Палійчук Т. М., Петруха Н. М. Місцеві фінанси в умовах коронакризи: нова бюджетна архітектура та фінансова спроможність регуляції секторальних і соціально-економічних процесів. *Фінанси України*. 2020. № 12. С. 83–105. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2020.12.083>.
17. Сторонянська І. З., Бенювська Л. Я. Ризики бюджетного вирівнювання в умовах адміністративно-фінансової децентралізації. *Фінанси України*. 2020. № 3. С. 80–93. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2020.03.080>.
18. Фіскальна децентралізація в Україні: пошуки нових підходів до розвитку місцевого самоврядування / В. Теремецький, К. Соляник, К. Закоморна та ін. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2021. Т. 2, № 37. С. 180–189. URL: <https://doi.org/10.18371/fcaptr.v2i37.229957>.
19. Tolkmitt V., Volokhova I., Ignatenko R. Financial decentralization in ukraine in the context of european trends. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. 2022. Vol. 4, No. 45. P. 36–47. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptr.4.45.2022.3839>.
20. Budget federalism as an integral part of ukraine's globalization integration / I. P. Usty-nova, I. A. Tolkachova, S. Ya. Lykhova et al. *Journal of Gender and Interdisciplinarity*. 2021. Vol. 2, No. 01. URL: <https://doi.org/10.51249/gei.v2i01.126>.
21. Геєць В. М., Близнюк В. В., Никифоров О. І. Актуальні аспекти політики соціальної якості в постконфліктній економіці України. *Економіка України*. 2022. № 6. С. 3–22. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.003>.
22. Єфименко Т. І., Іванов Ю. Б., Карпова В. В. Податкові пільги в умовах воєнного стану: управління комплаєнс-ризиком. *Фінанси України*. 2022. № 4. С. 7–26. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2022.04.007>.
23. Богдан Т. П. Державний борг і позики під час війни та методи їх поствоєнного врегулювання. *Фінанси України*. 2022. № 4. С. 27–45. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2022.04.027>.
24. Бортніков Г. П., Любіч О. О., Гладких Д. М. Державні банки в умовах воєнного стану: ключові проблеми та заходи реагування. *Фінанси України*. 2022. № 4. С. 67–91. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2022.04.067>.
25. Даниленко А. І., Венгер В. В. Розвиток реального сектору економіки України у повоєнному відновленні. *Фінанси України*. 2022. № 6. С. 7–32. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2022.06.007>.
26. Крисоватий А. І., Валігура В. А. Новації та напрями вдосконалення податкового законодавства України в умовах воєнного стану. *Фінанси України*. 2022. № 6. С. 33–53. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2022.06.033>.
27. Клименко К. В., Савостьяненко М. В. Співробітництво України з міжнародними фінансовими партнерами в умовах воєнного стану. *Фінанси України*. 2022. № 5. С. 43–60. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2022.05.043>.

28. Кудряшов В. П. Фінансування інфраструктури в період подолання наслідків війни. *Фінанси України*. 2022. № 4. С. 46–66. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2022.04.046>.
29. Шелудько Н. М., Шишков С. Є. Національний банк України в умовах воєнного стану: ефективність дій на ринках капіталу. *Фінанси України*. 2022. № 5. С. 61–85. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2022.05.061>.
30. EU Association Agreement with Ukraine : European Parliament resolution of 11 February 2021 on the implementation of the EU Association Agreement with Ukraine (2019/2202(INI)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0050_EN.pdf.
31. OECD Project Supporting Decentralisation in Ukraine 2021-22. URL: <https://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/eastern-partners/oecdprojectsupportingdecentralisationinukraine2021-22.htm>.
32. Rabinovych M. Ukraine's Decentralization from the Perspective of Territorial Self-Governance and Conflict Management. 2020. July 17. URL: <https://ukrainian-studies.ca/2020/07/17/ukraines-decentralization-from-the-perspective-of-territorial-self-governance-and-conflict-management/>.
33. How the Economy Will Look After the Coronavirus Pandemic / J. E. Stiglitz, R. J. Shiller, G. Gopinath et al. 2020. April 15. URL: <https://foreignpolicy.com/2020/04/15/how-the-economy-will-look-after-the-coronavirus-pandemic/>.
34. Gopinath G. The Great Lockdown: Worst Economic Downturn Since the Great Depression. 2020. April 14. URL: <https://blogs.imf.org/2020/04/14/the-great-lockdown-worst-economic-downturn-since-the-great-depression/>.
35. Венцель В., Пилипів В., Слободян Р. Вплив пандемії COVID-19 на місцеві фінанси. 2021. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/716/ULEAD_COVID19_Report_ukr.pdf.
36. Видатки місцевих бюджетів у 2020 році впали на 15,6 %. *Finbalance*. 2020. 28 лют. URL: <http://finbalance.com.ua/news/vidatki-mistsevikh-byudzhativ-u-2020-rotsi-vpali-na-156>.
37. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування (станом на 10 листоп. 2018) / Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. URL: <https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/333/10.11.2018.pdf>.
38. Виконання доходів місцевих бюджетів за 2021 рік / Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/download/page/3719>.
39. Державний бюджет 2021 / SKL International. URL: <http://sklinternational.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/StateBudget2021.pdf>.
40. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу : аналіт. доп. / [Жаліло Я. А., Шевченко О. В., Романова В. В. та ін.]; за наук. ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2019. 192 с.
41. Особливості бюджетного процесу в умовах воєнного стану. *Децентралізація*. 2022. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/14654?page=2>.
42. Уряд визначив особливості формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану. *Децентралізація*. 2022. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/14641>.
43. Жаліло Я. Самоорганізовані громади надійно тримають тил. *Економічна правда*. 2022. 12 берез. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/12/683841/>.
44. Як місцеве самоврядування протистоїть війні. Аналіз виконання місцевих бюджетів за 5 місяців 2022 року. *Децентралізація*. 2022. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15204?page=2>.

45. За січень-травень 2022 року до державного бюджету надійшло 307,4 млрд гривень / Державна податкова служба України. 2022. 1 черв. URL: <https://tax.gov.ua/media-tsentri/novini/586437.html>.

46. Експертний аналіз фінансових показників територіальних громад за I півріччя 2022 року. *Децентралізація*. 2022. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15319>.

47. Експертний аналіз фінансових показників місцевих бюджетів за 4 місяці 2022 року. *Децентралізація*. 2022. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15149?page=3>.

48. У 2022 році видатки на освіту скоротили на 14 млрд грн. Скільки й звідки забрали / Нова українська школа. 2022. 28 квіт. URL: <https://nus.org.ua/news/u-2022-rotsi-vydatky-na-osvitu-skorotyly-na-14-mlrd-grn-skilky-j-zvidky-zabraly/>.

49. Місцеві бюджети через податкові пільги на час війни втратили 50-60 млрд грн – Виконавчий директор АМУ Олександр Слобожан / Асоціація міст України. 2022. 5 трав. URL: <https://auc.org.ua/novyna/miscevi-byudzhety-cherez-podatkovy-pilgy-na-chas-viyny-vtratyl-50-60-mlrd-grn-vykonavchyy>.

50. Проблемні питання місцевих бюджетів та фінансів в умовах воєнного стану розглянули на онлайн засіданні круглого столу Всеукраїнської Асоціації ОТГ / Всеукраїнська Асоціація ОТГ. 2022. 1 трав. URL: <https://hromady.org/problemni-pitannya-miscevix-byudzhativ-ta-finansiv-v-umovax-voennogo-stanu-rozglyanuli-na-onlajn-zasidanni-kruglogo-stolu-vseukra%D1%97nsko%D1%97-asociaci%D1%97-otg/>.

51. Наповнення місцевих бюджетів під час воєнного стану: виявлення резервів та залучення додаткових джерел фінансування. *Громадський простір*. 2022. URL: <https://www.prostir.ua/?news=napovnennya-mistsevix-byudzhativ-pid-chas-vojennoho-stanu-vuyavlennya-rezerviv-ta-zaluchennya-dodatkovyih-dzherel-finansuvannya>.

References

1. Zhalilo, Ya. (Ed.). (2020). *Decentralization and formation of regional development policy in Ukraine* (Scientific report). Kyiv: NISS. Retrieved from https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-09/decentralizatsiya-i-formuvannya-polityky-regionalnogo-rozvytku-v-ukraini_0.pdf [in Ukrainian].
2. Verkhovna Rada of Ukraine. (2010). *Tax Code of Ukraine* (Act No. 2755-VI, December 2). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukrainian].
3. Verkhovna Rada of Ukraine. (2010). *Budget Code of Ukraine* (Act No. 2456-VI, July 8). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> [in Ukrainian].
4. Arif, U., & Ahmad, E. (2020). A Framework for Analyzing the Impact of Fiscal Decentralization on Macroeconomic Performance, Governance and Economic Growth. *The Singapore Economic Review*, 65 (01), 3–39. DOI: 10.1142/S0217590818500194.
5. Bahl, R. W. (1998). *Implementation Rules For Fiscal Decentralization*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/4983801_Implementation_Rules_For_Fiscal_Decentralization.
6. Bartolini, D., Sacchi, A., Salotti, S., & Santolini, R. (2018). Fiscal decentralization in times of financial crises. *CESifo Economic Studies*, 64 (3), 456–488. DOI: 10.1093/cesifo/ifx008.
7. Canavire-Bacarreza, G., Martinez-Vazquez, J., & Yedgenov, B. (2020). Identifying and disentangling the impact of fiscal decentralization on economic growth. *World Development*, 127. DOI: 10.18235/0001899.
8. Neyapti, B. (2010). Fiscal decentralization and deficits: International evidence. *European Journal of Political Economy*, 26 (2), 155–166. DOI: 10.1016/j.ejpoleco.2010.01.001.
9. Rodriguez-Pose, A., & Muštra, V. (2022). The economic returns of decentralisation: Government quality and the role of space. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 54 (8). DOI: 10.1177/0308518X221118913.

10. Purbadharmaja, I. B. P., Maryunani, Ananda, C. F., & Santoso D. B. (2019). The implications of fiscal decentralization and budget governance on economic capacity and community welfar. *Foresight*, 21 (2), 227–249. DOI: 10.1108/FS-05-2018-0052.
11. Shah, A. (2006). Fiscal decentralization and macroeconomic management. *International Tax and Public Finance*, 13, 437–462. DOI: 10.1007/s10797-006-8948-1.
12. Iefymenko, T., Gasanov, S., & Bartosh, S. (2020). Fiscal security and decentralization in the conditions of global challenges and threats. *Finance of Ukraine*, 9, 29–48. DOI: 10.33763/finukr2020.09.029 [in Ukrainian].
13. Buriachenko, A., & Levchenko, K. (2019). Behavioral economy and decentralization of the budget system. *Finance of Ukraine*, 9, 27–42. DOI: 10.33763/finukr2019.09.027 [in Ukrainian].
14. Volenko, V. (2020). Modern concepts of budget decentralization. *University Economic Bulletin*, 45, 119–127. DOI: 10.31470/2306-546X-2020-45-119-127.
15. Diachenko, S. (2021). Analysis of the development of the institute of local budgets in Ukraine: trends and forecasts. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, 8, 63–69. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.8.63 [in Ukrainian].
16. Petrukha, S., Paliichuk, T., & Petrukha, N. (2020). Local finances in the context of the corona crisis: new budget architecture and financial capacity to regulate sectoral and socio-economic processes. *Finance of Ukraine*, 12, 83–105. DOI: 10.33763/finukr2020.12.083 [in Ukrainian].
17. Storoniaska, I., & Benovska, L. (2020). Risks of the budgetary equalization system in the conditions of administrative and financial decentralization. *Finance of Ukraine*, 3, 80–93. DOI: 10.33763/finukr2020.03.080 [in Ukrainian].
18. Teremetskyi, V., Solyannik, K., Zakomorna, K., Poproshaieva, O., & Yakovchuk, Y. (2021). Fiscal decentralization of Ukraine: search for new approaches for the development of local self-government. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 2 (37), 180–189. DOI: 10.18371/fcactp.v2i37.229957 [in Ukrainian].
19. Tolkmitt, V., Volokhova, I., & Ignatenko, R. (2022). Financial decentralization in ukraine in the context of european trends. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 4 (45), 36–47. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcactp.4.45.2022.3839>.
20. Ustynova, I. P., Tolkachova, I. A., Lykhova, S. Ya., Husar, O. A., & Stepanenko, V. V. (2021). Budget federalism as an integral part of ukraine's globalization integration. *Journal of Gender and Interdisciplinarity*, 2 (01). DOI: 10.51249/gei.v2i01.126.
21. Heyets, V., Blyzniuk, V., & Nykyforuk, O. (2022). Topical aspects of social quality policy in the post-conflict economy of Ukraine. *Economy of Ukraine*, 6, 3–22. DOI: 10.15407/economyukr.2022.06.003 [in Ukrainian].
22. Iefymenko, T., Ivanov, Yu., & Karpova, V. (2022). Tax incentives under martial law: compliance-risk management. *Finance of Ukraine*, 4, 7–26. DOI: 10.33763/finukr2022.04.007 [in Ukrainian].
23. Bohdan, T. (2022). Public debt and loans during the war and methods of their post-war adjustment. *Finance of Ukraine*, 4, 27–45. DOI: 10.33763/finukr2022.04.027 [in Ukrainian].
24. Bortnikov, G., Lyubich, O., & Hladkyh, D. (2022). State banks during wartime: key issues and response measures. *Finance of Ukraine*, 4, 67–91. DOI: 10.33763/finukr-2022.04.067 [in Ukrainian].
25. Danylenko, A., & Venger, V. (2022). Development of real sector of Ukrainian economy in the framework of the post-war recovery. *Finance of Ukraine*, 6, 7–32. DOI: 10.33763/finukr2022.06.007 [in Ukrainian].
26. Krysovatty, A., & Valihura, V. (2022). Tax legislation of Ukraine under the conditions of martial law. *Finance of Ukraine*, 6, 33–53. DOI: 10.33763/finukr2022.06.033 [in Ukrainian].

27. Klymenko, K., & Savostianenko, M. (2022). Cooperation of Ukraine with international financial partners in martial law. *Finance of Ukraine*, 5, 43–60. DOI: 10.33763/finukr2022.05.043 [in Ukrainian].
28. Kudrjashov, V. (2022). Infrastructure financing in the course of overcoming wartime consequences. *Finance of Ukraine*, 4, 46–66. DOI: 10.33763/finukr2022.04.046.
29. Sheludko, N., & Shishkov, S. (2022). The National Bank of Ukraine under the conditions of marital law: the efficiency of actions on the capital markets. *Finance of Ukraine*, 5, 61–85. DOI: 10.33763/finukr2022.05.061 [in Ukrainian].
30. European Parliament. (2021). *EU Association Agreement with Ukraine* (Resolution of 11 February 2021 on the implementation of the EU Association Agreement with Ukraine, 2019/2202(INI)). Retrieved from https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0050_EN.pdf.
31. OECD. (2021). *OECD Project Supporting Decentralisation in Ukraine 2021-22*. Retrieved from <https://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/eastern-partners/oecdprojectsupportingdecentralisationinukraine2021-22.htm>.
32. Rabinovych, M. (2020, July 17). *Ukraine's Decentralization from the Perspective of Territorial Self-Governance and Conflict Management*. Retrieved from <https://ukrainian-studies.ca/2020/07/17/ukraines-decentralization-from-the-perspective-of-territorial-self-governance-and-conflict-management/>.
33. Stiglitz, J. E., Shiller, R. J., Gopinath, G., Reinhart, C. M., Posen, A., Prasad, E. et al. (2020, April 15). *How the Economy Will Look After the Coronavirus Pandemic*. Retrieved from <https://foreignpolicy.com/2020/04/15/how-the-economy-will-look-after-the-coronavirus-pandemic/>.
34. Gopinath, G. (2020, April 14). *The Great Lockdown: Worst Economic Downturn Since the Great Depression*. Retrieved from <https://blogs.imf.org/2020/04/14/the-great-lockdown-worst-economic-downturn-since-the-great-depression/>.
35. Ventsel, V., Pylypiv, V., & Slobodian, R. (2021). *Impact of the COVID-19 pandemic on local finances*. Retrieved from https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/716/ULEAD_COVID19_Report_ukr.pdf [in Ukrainian].
36. Finbalance. (2020, February 28). *Expenditures of local budgets in 2020 fell by 15.6%*. Retrieved from <http://finbalance.com.ua/news/vidatki-mistsevikh-byudzhetiv-u-2020-rotsi-vpali-na-156> [in Ukrainian].
37. Ministry of Regional Development, Building and Housing and Communal Services of Ukraine. (2018). *Monitoring of the process of decentralization of power and reform of local self-government (as of November 10, 2018)*. Retrieved from <https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/333/10.11.2018.pdf> [in Ukrainian].
38. Ministry of Finance of Ukraine. (2022). *Implementation of local budget revenues for 2021*. Retrieved from <https://mof.gov.ua/uk/download/page/3719> [in Ukrainian].
39. SKL International. (2022). *State budget 2021*. Retrieved from <http://sklinternational.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/StateBudget2021.pdf> [in Ukrainian].
40. Zhalilo, Ya. (Ed.). (2019). *Decentralization of power: the medium-term agenda* (Analytical report). Kyiv: NISS [in Ukrainian].
41. Decentralization. (2022). *Peculiarities of the budget process under martial law*. Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/news/14654?page=2> [in Ukrainian].
42. Decentralization. (2022). *The government determined the peculiarities of the formation and implementation of local budgets during the period of martial law*. Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/news/14641> [in Ukrainian].
43. Zhalilo, Ya. (2022, March 12). Self-organized communities reliably hold the rear. *Economic truth*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/12/683841/> [in Ukrainian].

44. Decentralization. (2022). *How local self-government resists war. Analysis of the implementation of local budgets for 5 months of 2022*. Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/news/15204?page=2> [in Ukrainian].
45. State Tax Service of Ukraine. (2022, June 1). *For January-May 2022, the state budget received 307.4 billion hryvnias*. Retrieved from <https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/586437.html> [in Ukrainian].
46. Decentralization. (2022). *Expert analysis of financial indicators of territorial communities for the first half of 2022*. Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/news/15319> [in Ukrainian].
47. Decentralization. (2022). *Expert analysis of financial indicators of local budgets for 4 months of 2022*. Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/news/15149?page=3> [in Ukrainian].
48. New Ukrainian School. (2022, April 28). *In 2022, spending on education was reduced by UAH 14 billion. How much and where they took it from*. Retrieved from <https://nus.org.ua/news/u-2022-rotsi-vydatky-na-osvitu-skorotyly-na-14-mlrd-grn-skilky-j-zvidky-zabraly/> [in Ukrainian].
49. Association of Cities of Ukraine. (2022, May 5). *Local budgets lost UAH 50-60 billion due to tax benefits during the war - Executive Director of AMU Oleksandr Slobozhan*. Retrieved from <https://auc.org.ua/novyna/miscevi-byudzhety-cherez-podatkovi-pilgy-nachas-viyny-vtratly-50-60-mlrd-grn-vykonavchyy> [in Ukrainian].
50. All-Ukrainian Association of Amalgamated Territorial Communities. (2022, May 1). *Problematic issues of local budgets and finances in the conditions of martial law were considered at the online meeting of the round table of the All-Ukrainian Association of ATC*. Retrieved from <https://hromady.org/problemni-pitannya-miscevix-byudzhetyv-ta-finansiv-v-umovax-vojennoho-stanu-rozglyanuli-na-onlajn-zasidanni-kruglogo-stolu-vseukra%D1%97nsko%D1%97-asociaci%D1%97-otg/> [in Ukrainian].
51. Public Space. (2022). *Filling local budgets during martial law: identifying reserves and attracting additional sources of funding*. Retrieved from <https://www.prostir.ua/?news=napovnennya-mistsevyh-byudzhetyv-pid-chas-vojennoho-stanu-vyavleniya-rezerviv-ta-zaluchennya-dodatkovyh-dzherel-finansuvannya> [in Ukrainian].